

УДК 332.1

Тематичний розділ: Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка

Семенов В.Ф.

доктор економічних наук, професор,
Одеський національний економічний університет

Пандас А.В.

здобувач,
Одеська державна академія будівництва та архітектури

Семенов В.Ф.

доктор экономических наук, профессор,
Одесский национальный экономический университет

Пандас А.В.

соискатель,
Одесская государственная академия строительства и архитектуры

Semenov V.F.

doctor of economics, professor
Odessa national university of economics

Pandas A.V.

applicant
Odessa state academy of building and architecture

ПРОСТІР І ПРОСТОРОВИЙ РОЗВИТОК ВЕЛИКОГО МІСТА

ПРОСТРАНСТВО И ПРОСТРАНСТВЕННОЕ РАЗВИТИЕ

КРУПНОГО ГОРОДА

SPACE AND SPATIAL DEVELOPMENT OF THE BIG CITY

Стаття присвячена вивченню питань використання просторового потенціалу великого міста. Сформульовано загальні теоретичні основи понять

«територія», «простір», «просторовий потенціал», зроблена спроба їх порівняльної характеристики. Визначено проблеми формування понятійного - термінологічного апарату, пов'язаного з містом і потенціалом. Акцентується увага на важливості вивчення просторового потенціалу міста.

Ключові слова: територія, простір, економічний простір, місто, просторова організація, потенціал, просторовий потенціал міста.

Статья посвящена изучению вопросов использования потенциала большого города. Сформулированы общие теоретические основы понятия «территория» и «пространство», сделана попытка их сравнительной характеристики. Определены проблемы формирования понятийного - терминологического аппарата, связанного с городом и потенциалом. Акцентируется внимание на важности изучения пространственного потенциала города.

Ключевые слова: территория, пространство, экономическое пространство, город, пространственная организация, потенциал, пространственный потенциал города.

Article examines the spatial organization of the building of the city. Articulates the general theoretical basis the concept of "territory" and "space", attempted their relative performance. Defined the problem of forming conceptual - of terminology associated with the city and potential. Focuses on the importance of studying the spatial potential of the city.

Keywords: land, space, economic space, the city, spatial organization, the potential spatial potential of the city.

Постановка проблеми. У зарубіжній економічній літературі останнім часом значна увага приділяється вивченню категорії «простір» (spaceturn) і похідних від неї: «просторовості», «просторова організація», «просторове планування», «просторові відмінності», «просторові протиріччя», «просторовий потенціал», «просторовий розвиток», «простір дії». Ці поняття, дифузували з традиційних сфер їх застосування – географії, будівництва,

сільського господарства, архітектури тощо. Найважливішими наслідками дифузії цих понять є: розширення можливостей знайти нові підходи, альтернативні теорії, переглянути способи розуміння явищ (наприклад, П. Кругман з їх допомогою пояснює причини нерівномірного економічного розвитку країн і регіонів світу); повернення до вивчення вже в нових умовах балансу категорій «простір – час» без привілеїв якої-небудь з них; поширення просторовості з академічної теорії в політику і практику багатьох нових питань (економічного зростання, бідності, природоохоронної політики тощо). Розуміння того, що просторова організація є впливовою силою, що формує людську поведінку, політичні дії і громадський розвиток, зміцнюється у вітчизняній науці на основі міждисциплінарних досліджень про роль простору у розвитку регіонів, у тому числі великих міст України.

Впровадження методології «просторового розвитку» в практику дослідницької і управлінської роботи в нашій країні вимагає з'ясування ролі і змісту соціально-економічних процесів, що конституюють простір великих міст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усвідомлення значимості просторового потенціалу територій регіонів, у тому числі міст і оцінка їхніх соціально-економічних можливостей стали складатися відносно недавно. Проблем розвитку просторового потенціалу міста торкнулися в своїх дослідженнях, зокрема, такі вітчизняні й зарубіжні автори, як: І.К. Бистряков, М.М. Габрель, С.В. Богачев, А.М. Плешкановська, Л.Г. Червова, А.Г. Гранберг тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз дослідження даної проблеми в економічній літературі показує, при розгляді можливостей просторового розвитку територій міст мова переважно йшла про стан та особливості розміщення продуктивних сил в містах, можливостях вибору для територій конкретних міст пріоритетних напрямків галузевого розвитку, але при цьому практично не приділялося уваги самоцінності простору, його диференціації і зонуванню. Водночас вивчення просторового

потенціалу міста в контексті управління його сталим просторовим розвитком лишається недостатнім.

Мета статті. Головною метою статті є концептуальне обґрунтування просторової парадигми розвитку великого міста, понять «простір», «просторовий потенціал», «просторовий розвиток», «економічний простір міста» тощо, визначення важливості вивчення просторового розвитку, як синтезу усіх складових потенціалу міста.

Виклад основного матеріалу. В контексті вивчення просторової парадигми розвитку великого міста з'ясуємо поняття «територія» та «простір», їх схожість і відмінності, розглянемо економічну складову простору, просторового потенціалу. Територія (лат. *territorium* – область, територія; від *terra* – земля) – обмежена частина земної поверхні в природних, державних, адміністративних або умовних межах: визначається протяжністю, як специфічним видом «просторового» ресурсу, площею, географічним розташуванням, природними умовами, господарською освоєністю [1, с.160]. Термін «територія» вживається для позначення якоїсь частини земної поверхні, що має певну внутрішню єдність. Їй притаманні деякі природні та антропогенні якості і ресурси, що характеризуються протяжністю, географічним положенням, різним рівнем просторової близькості та інтенсивності. На перший погляд може скластися враження, що поняття «простір» і «територія» це одне і теж. Такі вчені як Є.Лайзерович та Г.Костінський вважають ці поняття синонімами [2, с.68; 3, с.36]. Але це не так, оскільки неможливо ставити знак рівності між цими докорінно різними термінами. Богачев С.В. вважає, що саме територія є чільною, оскільки «акумулює усі існуючі ресурси різних потенціалів, інтегрує їх, є платформою для розгортання абсолютно конкретних явищ і процесів, обумовлених реалізацією різноманітних видів соціально-економічної діяльності та відтворення» [4, с.163]. В загальному сенсі, простір (латинське: *spatium*) – протяжність, вмістилище, в якому розташовані предмети і відбуваються події та має низку

властивостей: абсолютність, відносність, протяжність, об'ємність, нескінченність, однорідність. На думку І.К. Бистрякова найзагальнішим трактуванням простору, що можливо використовувати як основу для визначення множини галузевих та комплексних його понять, слід вважати топологічний простір – безліч, що складається з елементів будь-якої природи, у якої тим чи іншим способом визначені граничні співвідношення [5, с.8].

З точки зору філософії простір розглядається як загальна форма буття матерії, форма координації різних співіснуючих об'єктів і явищ, які полягають в тому, що останні певним чином розташовані один щодо одного і, складаючи різні частини тієї чи іншої системи, знаходяться в певних кількісних відносинах. Таким чином простір – це форма існування матеріальних об'єктів і процесів, яка характеризує їхню структурність і протяжність. Розглянемо трактування поняття «простору» деякими науками.

Географічний простір найчастіше трактується як філософська концептуальна категорія, як об'єктивна, загальна і пізнавальна форма існування матеріальних географічних утворень і об'єктів у межах геосферної оболонки. Конкретніше визначення географічного простору дає Е.Б. Алаєв: «Географічний простір (геопростір) – сукупність відносин між геооб'єктами, розташованими на конкретній території (геоторії), що розвиваються в часі» [1, с.100].

Соціальний простір – це форма існування соціального буття, що має відповідні межі, довжину, зв'язки й організації та формується під впливом суспільних відносин [5, с.11].

Економічний простір.

Економічний простір являє собою форму існування економічних процесів і явищ, яке не тільки забезпечує місце проживання суб'єктів і об'єктів економічних відносин, але й надає їх взаємодії конкретні економічні форми і активно впливає на них, сприяє розвитку їх взаємозв'язків.

Економічний простір визначається сукупністю економічних відносин, що формуються на основі єдиних правил їхнього регулювання й розвиваються на території, яка не має внутрішніх економічних меж для переміщення робочої сили, капіталу, товарів і послуг. Отже, економічний простір є територіальною основою функціонування економічних процесів.

За твердженням Гранберга А.Г.: «економічний простір розвиває вихідне уявлення про територію. Економічний простір – це насичена територія, що вміщає безліч об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, господарсько освоєні та рекреаційні площі, транспортні та інженерні мережі» [6, с.25].

Економічний простір відіграє роль цілісної системи взаємодоповнюючих елементів територіального землекористування на певній території, між якими існує стійкий поділ механізмів управління. Економічний простір постає в сукупності економічних, екологічних, правових та інших відносин, що формуються на основі єдиних правил їхнього регулювання й розвиваються на території, що не має внутрішніх економічних кордонів для переміщення робочої сили, капіталу, товарів і послуг.

Відомо, що конкретне територіальне, географічне середовище певною мірою визначає й спрямовує розвиток економічних і соціальних процесів. В процесі розвитку суспільства територіальні зв'язки стають все більш значимим фактором прогресу. Ці зв'язки формують специфічний просторовий розподіл, а отже, і соціально-економічний простір.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що з одного боку не існує значних відмінностей між поняттями «територія» і «простір», а іншого – досі відсутній єдиний погляд на простір в економічному аспекті, різними авторами при його визначенні враховуються територіальні, адміністративні, соціальні, економічні, інституціональні та інші питання.

Відмінність території від простору полягає в тому, що територія характеризується конкретністю, прихильністю до певних координат і служить лише базою розташування матеріально-речових об'єктів і є

складовою частиною простору. Простір же як категорія значно ширше категорії територія і виступає не як просте місце розташування об'єктів, а як простір взаємопов'язаних процесів, виконуючи при цьому подвійну функцію: забезпечує економічним процесам і явищам середовище проживання і одночасно активно на них впливає.

Таким чином, поняття «простір» в економічному сенсі – це форма існування економічних процесів і явищ, місце проживання суб'єктів і об'єктів економічних відносин, яке дає можливість взаємодії, й також надає їхній взаємодії конкретні економічні форми і активно впливає на них, сприяє розвитку їхніх взаємозв'язків певним чином розташованих один по відношенню до одного.

Розмежовуючи категорії «територія» і «простір», можна виділити наступні відмінності між ними.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика поняття «територія» та «простір»*

Територія характеризується:	Простір характеризується:
1. Розмірністю	1. абсолютністю,
2. протяжністю	2. протяжністю,
3. компактністю	3. відносністю,
4. населеністю	4. об'ємністю,
	5. нескінченністю,
	6. однорідністю,
	7. структурністю,
	8. динамічністю.
Територія це:	Простір це:
1. Місце що вміщає об'єкти	1. Сукупність взаємопов'язаних процесів
2. Хаотичне скупчення економічних процесів і явищ, які не субординовані між собою.	2. Система, в якій існують стійкі зв'язки між економічними елементами, процесами та явищами, ці зв'язки надають йому якість єдності і цілісності, тобто комплексності.

* Розроблена авторами статті

Просторова організація – це певний рівень просторової упорядкованості, узгодженості й взаємодії господарських об'єктів на абстрактній, геометричній території. Просторова організація – структурно-параметричне і просторово-часове впорядкування та узгодження елементів і зв'язків простору, яке забезпечує ефективність використання його потенціалу та розвитку міських систем.

Формою просторової організації є місто.

Місто було і залишається об'єктом дослідження значної кількості наук, в ньому достатньо органічно та гармонійно поєднуються: соціальна, економічна, фінансова, психологічна, творча, екологічна сфери життєдіяльності. Кожний автор, в залежності від своїх власних професійних навичків та науково-практичних інтересів, фокусує увагу на абсолютно різних аспектах при розгляді поняття «місто». Даний факт в комплексі створює широке поле наукової проблематики та дискусій в даній сфері, а також обумовлює процес інтеграції різноманітних знань в певні змістовно завершені концепції, що останнім часом здебільшого набувають характеру соціально-економічної спрямованості. Іншими словами, багатоаспектність цього поняття обумовлює існування різнобічних ракурсів розгляду міста.

На основі існуючих у науці теоретичних підходів поняття «місто» можна розглядати як населений пункт, який сформувався історично природним шляхом або створений за ініціативою держави, який відповідно до законодавства віднесено до категорії міст і в межах його території на публічних засадах самоорганізується та функціонує міська територіальна громада .

К. Бюхер та інші представники кількісної теорії визначають місто як велику сукупність людей, що довгий час мешкають на порівняно значній території. Це відрізняє його від не міських поселень (сіл, селищ, аулів,) із невеликою кількістю жителів, а також хуторів і садиб, що розташовані на великій території.

Політико-адміністративна теорія визначає місто як поселення з певною територією, якому державною владою надано особливі адміністративні права. За своїм призначенням і функціонуванням це територіальна і публічно-правова одиниця, яка «відірвана від прямого зв'язку з природою та виконує вищі соціальні функції, насамперед, організує державу».

З точки зору економічної теорії (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Зомбарт) місто є довготривалим скупченням людей у місцях переробної промисловості і торгівлі, зумовленим технічним прогресом виробництва та концентрацією капіталів. Згідно з предметно-матеріальним визначенням місто – це щільне скупчення будівель або помешкань, розділених вулицями.

М. Анциферов та деякі інші дослідники соціальної теорії трактують місто як місце, пристосоване для спільного проживання соціальної групи складного характеру, яка є внутрішньо диференційованою та набула певної правової форми.

За універсальним комплексним підходом М. Вебер, Г. Дж. Берман розглядають його як політичне утворення, що керується органами, обраними місцевими жителями; економічну одиницю, що сама себе забезпечує або контролює забезпечення власних жителів та установ комунальних послуг; корпорацію зі статусом юридичної особи.

Міста – це своєрідний феномен людської цивілізації та «генератор» соціальних змін у суспільстві.

Місто для сучасних урбанізованих країн можна розглядати як первинний, каркасоутворюючий елемент більш високого рівня соціальної організації – держави. Тому вивчення особливостей його статусу, впливу закономірностей і тенденцій функціонування є важливим для людини, територіальної громади, організації влади безпосередньо у сучасному місті, держави і загальносвітових процесів розвитку.

Місто – це населений пункт, який виконує промислові, транспортні, культурні, торгівельні та адміністративні функції, а його населення

складається переважно з осіб, зайнятих у промисловому виробництві, службовців і членів їх сімей.

Міський простір – багатовекторний простір людських, природних, функціональних і часових характеристик, в яких реалізується життєвий цикл міських систем [7, с.16]. У пересічних громадян України взагалі дуже мало інформації про міський простір, про те кому він належить, як за нього боротися, як економічно і соціально розвивати його. Цьому не вчать у школах і ВУЗах. Підкреслюючи значення простору у економічному розвитку міст, можна навести приклад Японії, де простір вважається основним видом ресурсів міст. Тому в цій країні особлива увага приділяється раціоналізації використання простору великих міст, обмеженню цього росту (створені проекти перетворення мегаполісів, таких як Токіо-Осака, де спостерігається суспільна урбанізація простору). Особлива увага приділяється підвищенню ефективності використання простору. На основі прогнозів здійснюється розробка конкретних планів і програм просторового розвитку. Значну увагу приділяють використанню простору як ресурсу у Канаді, Австралії, Індії, Китаї [8, с.166].

У наших містах, не рахуючись із громадою, на жаль забирають суспільний міський простір під «нову архітектуру» – це переважно МАФи та комерційні центри, і з цим треба щось робити. Якщо не зупинити ці захоплення території та поширення архітектурного несмаку, то, принаймні, зробити так, щоб громада міста могла впливати на рішення щодо побудови того чи іншого об'єкту в міському просторі.

Розвиток міста має бути спрямований на розгляд його як комплексу з економічними, соціальними, духовними, політичними, екологічними складовими, а саме в просторовому значенні у сенсі підвищення його ефективності, підпорядковуючись вимогам об'єктивних економічних законів. Грамотне використання та розвиток міського простору дозволяє подолати кризові явища в місті, забезпечити стійке економічне зростання на основі

підвищення цінності території та якості життя населення за рахунок благоустрою та розвитку інфраструктури міста.

Просторовий розвиток міста можна визначити як безперервний процес, який супроводжується зростанням можливостей для задоволення потреб та покращення якості життя населення при збереженні раціональної структури організації виробництва та управління територією. Просторовий потенціал міста – ресурсні характеристики векторів міського простору, які можуть бути використані для досягнення ефективності та гармонійного розвитку міських систем [8, с.16]. Однак просторовому потенціалу міста не приділяється належної уваги, особливо це стосується його структури, змісту, методологічних підходів і конкретних методик оцінки.

Відсутність правильного раціонального, науково обгрунтованого використання міського простору призводить до:

1. екстенсивного використання міських земель та їх неправильного функціонального розподілу всередині міста;
2. наявності значних промислових зон і об'єктів в центральних і «спальних» районах міста;
3. формування одноманітних житлових, «спальних» районів з обмеженою кількістю місць прикладання праці;
4. загостренню екологічних проблем у містах, пов'язаних у тому числі з неправильним розміщенням промислових підприємств і комунальних зон та іншим кризовим явищам.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проаналізувавши існуючі в економічній літературі трактування основних категорій, які необхідні для розкриття сутності даної теми, можливо зробити висновок, що у просторі з'єднуються, переплітаються і інтегруються територіальні, соціально-економічні, громадські аспекти, які об'єднуються в понятті «просторовий розвиток міста». Вирішення проблеми просторового розвитку є ключовою умовою для забезпечення комплексної реалізації всіх ресурсних, природних,

економічних, соціальних, екологічних, національних та інших можливостей великого міста. Напрями перебудови використання просторового потенціалу пов'язані з підвищенням ефективності соціально-економічних процесів, пошуком нових форм матеріальних утворень і нових схем їх розміщення у великому місті.

Список літератури:

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь / Э.Б.Алаев – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Лейзерович Е.Е. Уровни организации пространства: экономико-географический анализ / Е.Е. Лейзерович // Изв.РАНСер.геогр. – 1995. – №2, С.67-75
3. Костинский Г.Д. Идея пространственности в географии / Г.Д.Костинский // Изв.РАН.Сер.геогр. – 1992. – №6, С.31-40
4. Проблемы теории и практики развития городской хозяйственной системы: Монография / С.В.Богачев, М.В.Мельникова, А.А. Лукьянченко и др. / НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2006. – 381 с.
5. Бистряков І.К. Економічний простір: аспекти методологічного визначення / І.К.Бистряков, Л.Г. Чернюк; за заг. ред. Б.М.Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – 56 с.
6. Гранберг, А.Г. Основы региональной экономики: Учебник для ВУЗов / А.Г. Гранберг; Гос. Ун-т – Высшая школа экономики. – 4-е изд. [стер.] – М.: Изд.дом ГУ ВШЭ, 2004. – 495 с.
7. Габрель М.М. Просторова організація містобудівних систем / М.М. Габрел; Інститут регіональних досліджень НАН України. – К.: Видавничий дім А.С.С., 2004. – 400 с.
8. Семенов В.Ф. Регіональна економіка. – Навчальний посібник. – Київ, МП «Леся», 2008, 595 с.